

تقریر درس خارج اصول فقه آیت الله اراکی دامت برکاته

مقرر	حجت الاسلام محمدعلی زحمت کش	جلسه	۴۸	تاریخ	۱۴۰۳/۰۹/۲۱
عنوان ۱	خبر واحد				
عنوان ۲	بررسی اصل حجیت خبر واحد				
عنوان ۳	ادله قائلین حجیت خبر واحد				
عنوان ۴	نوع اول: استدلال به روایات				
عنوان ۵	مقدمه: انواع تواتر				

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ وَ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى أَعْدَائِهِمْ إِلَى قِيَامِ يَوْمِ الدِّينِ»

بحث امروز ما درباره استدلال بر حجیت خبر با استناد به روایات معصومین علیهم السلام است.

نوع دوم: استدلال به روایات

در ابتدای بحث درباره روایات، محققین به نکته ای بجا اشاره کرده اند و آن اینکه وقتی برای حجیت خبر به روایات استناد می شود، این استناد باید به روایاتی باشد که یا به صورت متواتر نقل شده اند تا افاده قطع به معنا کنند، یا قرائن قطعی دال بر صدور آن ها وجود داشته باشد. در غیر این صورت، اگر بنا باشد با خبر واحد، حجیت خبر واحد را اثبات شود، این اثبات یا اثبات الشیء بنفسه یا مصادره به مطلوب است یا به دور منتهی می شود. به هر حال، ممکن نیست که حجیت خبر، با خبر واحد اثبات شود. بنابراین، روایتی که به آن استناد می شود، باید متواتر باشد یا قرینه قطعی بر صدور داشته باشد.

به همین مناسبت، محقق نائینی رحمته الله و تعدادی از بزرگان در ابتدای استدلال به روایات برای اثبات حجیت خبر، به بحث تقسیم تواتر و اقسام آن پرداخته اند و تواتر را به سه نوع تقسیم کرده است که به هر یک از این سه قسم می توان در روایات دال بر حجیت خبر استناد کرد.

عبارت میرزا چنین است:

«و أما الأخبار فلاستدلال بها على حجية الخبر يتوقف على ان تكون قطعية من جهة التواتر والاحتفاف بالقرينة وإلا فلاستدلال بها على حجيتها مستلزم لتوقف الشيء على نفسه»^۱

مقدمه: انواع تواتر

مرحوم میرزای نائینی رحمته الله علیه تواتر را به تواتر لفظی، تواتر معنوی و تواتر اجمالی تقسیم کرده است.

۱. تواتر لفظی

میرزای نائینی رحمته الله علیه در تعریف تواتر لفظی چنین گفته‌اند:

«و المراد من الأول أن يكون الخبر بلفظه منقولاً بكثرة يمتنع معها تواطؤ الناقلين على الكذب»؛^۱

تواتر لفظی آن است که خبر با لفظی واحد به کثرت نقل شود، به گونه‌ای که تواطؤ ناقلین بر کذب، امتناع عادی پیدا کند. به این معنا که عادتاً امکان ندارد که ده نفر، بیست نفر یا بیشتر و کمتر، همگی یک خبر را با لفظ واحد نقل کنند و همه دروغ گفته باشند. اگر کثرت به حدی باشد که به این امتناع عادی برسد، به آن تواتر لفظی گفته می‌شود.

۲. تواتر معنوی

میرزای نائینی رحمته الله علیه، تواتر معنوی را چنین تعریف کرده‌اند:

«ان يكون معنى واحد منقولاً بالفاظ متعددة من الناقلين من باب النقل بالمعنى بتلك الكثرة أو يكون ملزوماً لما نقل بتلك الكثرة ما يثبت شجاعة أحد من نقل جماعة حروبه في مواقع كثيرة يمتنع تواطؤهم على الكذب عادة و ان لم يكن كل واحد من مواقع حروبه ثابتاً بالتواتر»^۲؛

تواتر معنوی آن است که معنایی واحد به الفاظ متعدد از ناقلین نقل شود، به گونه‌ای که کثرت نقل بر آن معنا دلالت کند، یا روایات زیادی نقل شود که معانی مختلفی دارند و الفاظشان هم متفاوت است، اما همگی لازم یک معنای واحد هستند. ایشان به شجاعت مثال می‌زنند که حادثه‌های زیادی از یک شخص نقل می‌شود که هر کدام حادثه‌ای مستقل است، اما همگی کشف از شجاعت همان شخص می‌کنند. پس تواتر معنوی عبارت است از کثرت نقلی که یا همراه با وحدت معنای منقول بالمطابقه است یا همراه با وحدت معنای منقول بالتلازم؛ اگر چه الفاظ مختلف باشند.

۳. تواتر اجمالی

در تواتر لفظی و معنوی مناقشه‌ای نیست؛ اما در تواتر اجمالی بحثی وجود دارد. میرزا در ابتدا تواتر اجمالی را نقل کرده و سپس در آن تشکیک ایجاد می‌کند و در حقیقت آن را رد می‌کند. در یک تقریر، تواتر اجمالی توسط ایشان نقد و دفع می‌شود و می‌فرمایند نمی‌توان تواتر اجمالی داشته داشت؛ اما در تقریر دیگر بحث ایشان، کلام ایشان دال بر این است که تواتر اجمالی را قبول دارند. بین تقریرات اجودالتقریرات و تقریرات کاظمی در این مبحث اختلاف وجود دارد و ظاهراً تقریرات کاظمی، متأخر از اجود است. این تغییر نظر در تقریرات مختلف ایشان دیده می‌شود.

در اجودالتقریرات در تعریف تواتر اجمالی چنین می‌فرمایند:

۱. همان؛ ص ۱۱۲ و ۱۱۳.

۲. همان؛ ص ۱۱۳.

«أما التواتر الإجمالي فهو على ما قيل عبارة عن نقل أخبار كثيرة غير متفقة على لفظ ولا على معنى واحد إلا أنه يعلم بصدق واحد منها لامتناع كذب الجميع عادة»؛

تواتر اجمالی، نقل اخبار کثیری است که جامع مشترکی بین آنها نباشد؛ نه جامع مشترک لفظی و نه جامع مشترک معنوی؛ مثل یک کتابی که در ابواب مختلف، روایاتی را نقل کرده است که اگر این اخبار را به کسی بدهند، نمی‌تواند بگوید همه آنها کذب است؛ بلکه حداقل یکی از آنها باید صادق باشد. پس تواتر اجمالی تواتری است که جامع مشترکی بین اخبار منقول وجود ندارد، جز کثرت نقل. بر اساس همین کثرت نقل است که مستمع به این نتیجه می‌رسد که نمی‌شود تمام این اخبار منقول، کذب باشد.

بنابر تحقیقات مرحوم آقای خویی رحمته الله علیه از مباحث مرحوم نائینی رحمته الله علیه، ایشان می‌گویند: نمی‌توان تواتر اجمالی را پذیرفت. هنگامی که هیچ جامع مشترکی بین روایات وجود ندارد، چطور می‌توان قطع پیدا کرد که یکی از این اخبار صادق است؟ ممکن است همه آنها کذب باشند. میرزا در اشکال بر تواتر اجمالی می‌فرماید:

«لا يخفى ان الأخبار إذا بلغت من الكثرة ما بلغت فان كان بينها جامع يكون الكل متفقاً على نقله فهو راجع إلى التواتر المعنوي وإلا فلا وجه لحصول القطع بصدق واحد منها بعد جواز كذب كل واحد منها في حد نفسه و عدم ارتباط بعضها ببعض فالحق هو انحصار التواتر في القسمين الأولين لا غير».

ایشان می‌فرماید: اگر بین اخبار کثیر، جامعه مشترکی باشد که به تواتر معنوی برگردد؛ اما اگر هیچ جامعه مشترک معنوی بین این اخبار کثیر وجود نداشته باشد، و جامع مشترک لفظی هم نباشد، وجهی برای افاده یقین وجود ندارد. در نتیجه، تواتر منحصر است در دو قسم: تواتر لفظی و تواتر معنوی. این کلام، صریح در نفی تواتر اجمالی است. اما در تقریر مرحوم کاظمی رحمته الله علیه عبارتی از میرزا نقل شده که از آن استفاده می‌شود که ایشان تواتر اجمالی را قبول دارند. ایشان می‌فرمایند:

«ولا يتوهم: أنَّ هذه الأخبار من أخبار الآحاد ولا يصح الاستدلال بها لمثل المسألة، فإنها لو لم تكن أغلب الطوائف متواترة معنى فلا إشكال في أنَّ مجموعها متواترة إجمالاً، للعلم بصدور بعضها عنهم صلوات الله عليهم أجمعين»؛^۲

ایشان می‌فرماید توهّم نشود که اخباری که در مورد حجیت خبر نقل می‌کنیم، خبر واحد است و استدلال به آنها صحیح نیست؛ زیرا اگر هم اغلب روایات متواتر معنوی نباشند؛ اما مجموع آنها، تواتر اجمالی دارند؛ زیرا به صورت اجمالی می‌دانیم که بعضی از این روایات، از معصومین علیهم السلام صادر شده است و اگر یکی از این روایات، از معصومین بیان شده باشند، برای اثبات حجیت خبر کافی است؛ اگرچه جامع مشترک لفظی و معنوی نداشته باشند. اینکه اشتراک لفظی ندارند که روشن است؛ اما اشتراک معنوی نیز ندارند به دلیل اینکه هر کدام، در یک حادثه‌ای بیان شده‌اند و ربطی به روایات دیگر ندارند.

۱. همان.

۲. فوائد الاصول؛ ج ۳، ص ۱۹۱.

این عبارتی که در فوائد الاصول آمده است، با عبارات میرزا در اجود التقریرات در تعریف تواتر معنوی سازگار نیست. ایشان در تعریف تواتر معنوی فرمودند که جامع مشترکی وجود داشته باشد که روایات، یا بالمطابقه بر آن دلالت کنند؛ یا به تلازم؛ یعنی اگرچه ملزوم دسته‌ای از اخبار، بر یک معنا اشاره داشته باشند، به آن تواتر معنوی می‌گویند. اما آنچه در فوائد الاصول می‌فرماید، ظاهر در این است که تواتر معنوی، به این معناست که معنای مطابقی واحدی بین نقول کثیره وجود داشته باشد و دلالت اخبار بر لازم معنای واحد کافی نیست؛ زیرا در موارد خبر واحد، اگرچه دلالت مطابقی واحد وجود ندارد؛ اما تمام آنها به تلازم، دلالت بر حجیت خبر واحد دارند و بنابر تعریف اجود التقریرات، می‌توان آنها را دارای تواتر معنوی دانست.

به نظر فرمایش میرزا در اجود التقریرات، اصح است و تواتر معنوی اعم است از اینکه متفق علیه بین روایات، معنای مدلول مطابقی باشد یا معنای مدلول التزامی باشد؛ اما اگر هیچ جامعی بین روایات نباشد، نه لفظی و نه معنوی بالمطابقه و نه بالتلازم، اصلاً نمی‌توان به آن تواتر گفت و اینکه به آن تواتر اجمالی می‌گویند، نام بدون مسمایی است.

در گذشته از استاد شهید صدر رحمته الله علیه مطالبی نقل کرده‌ایم که ایشان تعلیقه‌ای بر این بحث دارند و معیارهای کمی و کیفی تواتر را بیان می‌کنند. این مطالب را ان شاء الله در جلسه آینده مطرح خواهیم کرد.

و صلّی الله علی محمد و آله الطّاهرين